

Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΥΘΥΝΗ ΣΤΑ ΔΙΕΘΝΗ ΣΥΜΒΑΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΔΙΕΘΝΟΠΟΙΗΜΕΝΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ: ΩΘΗΣΗ ΠΡΟΣ ΤΑ ΕΜΠΡΟΣ Η ΤΡΟΧΟΠΕΔΗ; (Μάρτιος 2011)

Συγγραφέας: ΝΙΚΟΛΑΟΣ Π. ΤΣΟΚΑΝΑΣ

I. Εισαγωγικό σημείωμα - η ευθύνη των κρατών και οι διαφορές με τη διεθνοποιημένη αστική ευθύνη στα πλαίσια του διεθνούς δικαίου του περιβάλλοντος

Οι συζητήσεις «αιχμής» του Διεθνούς Δικαίου περιλαμβάνουν πάντοτε στη θεματολογία τους το θέμα της *ευθύνης των κρατών* ή *διεθνούς ευθύνης*^[1] (*state responsibility* ή *international responsibility* ή *ευθύνη ex delicto*)^[2] σχετικά με την παράβαση ενός διεθνούς καθήκοντος, που διακρίνεται με κάθετο τρόπο από τη διεθνοποιημένη αστική ευθύνη (*international liability*). Μάλιστα βασικό χαρακτηριστικό της ευθύνης των κρατών θα πρέπει να θεωρείται η «διάχυτη αβεβαιότητα», όπως υποστηρίζει μεταξύ πολλών άλλων και η τέως Πρόεδρος του ΔΔΧ, Higgins^[3]. Μάλιστα ο Parry^[4] σημειώνει ότι στο διεθνές πεδίο τα κράτη δεν απαιτούν αποζημιώσεις το ένα από το άλλο και δεν αποδίδουν ευθύνη για ενέργειες των άλλων κρατών σε βάρος τους, παρά μόνο για τέτοιες ενέργειες σε βάρος πολιτών τους, εγείροντας απαιτήσεις διπλωματικής φύσης. Τέτοια υπήρξε και η αρχική προσέγγιση του θέματος από τη Συνδιάσκεψη της Χάγης του 1930 για την *Κωδικοποίηση του Διεθνούς Δικαίου*^[5]. Με τον τρόπο αυτόν αρνείται την ύπαρξη και λειτουργία της διεθνούς ευθύνης, ακόμη και της αστικής ευθύνης των κρατών (*state liability*) που ενδιαφέρει την διεθνή περιβαλλοντική προστασία.

Οι νεότερες εξελίξεις στο Διεθνές Δίκαιο του Περιβάλλοντος και κυρίως η μαζικότητα, αλλά και το μέγεθος των περιβαλλοντικών ζημιών, μάλλον αλλάζει την κατάσταση και δημιουργεί νέα δεδομένα. Ίσως όχι στο θέμα της ευθύνης, αλλά οπωσδήποτε σχετικά με την αστική ευθύνη των κρατών και φυσικά δεν δικαιώνονται

αυτοί που ισχυρίζονται ότι η αδικοπρακτική ευθύνη του Ιδιωτικού Δικαίου μπορεί να εφαρμοσθεί και μεταξύ των κρατών[6].

Στη διαφοροποίηση μεταξύ διεθνούς ευθύνης και αστικής ευθύνης των κρατών έχει προβεί και η Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου (ΕΔΔ) του ΟΗΕ με το Σχέδιο Ήρθρων σχετικά με τη Διεθνή Ευθύνη των Κρατών που Προέρχονται από Διεθνείς Αδικοπραξίες του 2001 (*Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts* - Σχέδιο Ήρθρων για τη Διεθνή Ευθύνη του 2001)[7] που έχει υιοθετηθεί, όπως και στο Σχέδιο Αρχών για τον Επιμερισμό της Απώλειας σε Περιπτώσεις Διασυνοριακής Ζημίας που Προέρχονται από Επικίνδυνες Δραστηριότητες του 2004 (*Draft Principles on the Allocation of Loss in the Case of Transboundary Harm Arising Out of Hazardous Activities* - Σχέδιο Αρχών του 2004)[8] στο οποίο κατέληξε τελικά μετά από πολύ κόπο.

Η ΕΔΔ έχει εντοπίσει διαφορές μεταξύ των δύο εννοιών τόσο στα συνθετικά στοιχεία τους, όσο και στο επίπεδο της πραγματικής εφαρμογής, δηλαδή στην εφαρμογή και τη συμμόρφωση με τους σχετικούς κανόνες. Επίσης, στην εκτελεστότητα των συνεπαγόμενων αποφάσεων διεθνών ή και κρατικών δικαιοδοτικών οργάνων σε βάρος άλλων κρατικών οντοτήτων και των οργάνων τους. Η ΕΔΔ, προκειμένου να υπαχθεί μία περίπτωση στο ρυθμιστικό πλαίσιο της ευθύνης των κρατών, προβλέπει την παράβαση ενός συγκεκριμένου κανόνα του Διεθνούς Δικαίου. Επίσης, την αναγκαία ύπαρξη πταίσματος - αποκλείεται κατά τον τρόπο αυτόν η πρόβλεψη αντικειμενικής ευθύνης για τις περιπτώσεις αυτές - από πλευράς παραβαίνοντος κράτους. Επιπλέον, την επέλευση της ζημίας σε ένα άλλο κράτος και τέλος περαιτέρω συνέπειες, όπως τη διακοπή της ζημιογόνου συμπεριφοράς προς τα άλλα κράτη[9].

II. Η κριτική κατά της διεθνούς ευθύνης στα πλαίσια του διεθνούς δικαίου του περιβάλλοντος

Πρέπει να σημειωθεί ότι σε πρακτικό επίπεδο τα μέσα, που παρέχει το Διεθνές Δίκαιο με τη διεθνή ευθύνη, δεν έχουν προσφέρει σημαντικές λύσεις σε προβλήματα του Διεθνούς Δικαίου του Περιβάλλοντος[10], κάτι που δεν έχει αλλάξει παρά τα είκοσι σχεδόν χρόνια που έχουν μεσολαβήσει από την παραπάνω διαπίστωση. Αυτό εξηγείται εύκολα, αν αναλογισθεί κανείς ότι οι περιβαλλοντικοί κανόνες του Διεθνούς Δικαίου προέρχονται κατά βάση από διεθνή συμβατικά κείμενα, ενώ οι κανόνες της διεθνούς ευθύνης ρυθμίζουν κατά βάση διμερείς σχέσεις[11], τάση που τείνει -κατά μία άποψη- να αλλάξει πλέον με το έργο της ΕΔΔ[12]. Πάντως το τελικό αποτέλεσμα παραμένει άγνωστο, αν και δεν προβλέπεται σύντομα να αλλάξει η διεθνής τάση στο θέμα αυτό και η διεθνής ευθύνη θα συνεχίσει να διατηρεί περιθωριακό χαρακτήρα ως προς την επίλυση περιβαλλοντικών διαφορών.

Υποστηρίζεται ότι η ΕΔΔ θα έπρεπε να έχει κινηθεί προς την καθιέρωση των διεθνών νομικών καθηκόντων και «υποχρεώσεων», που παρουσιάζουν αρκετές ασάφειες, αντί για την ευθύνη των κρατών[13]. Είναι αυτονόητο ότι μπορεί να αποδίδεται ευθύνη στα κράτη για την παράβαση περιβαλλοντικών καθηκόντων τους είτε αυτά είναι εθιμικού είτε συμβατικού χαρακτήρα. Ήλλωστε παρά τις νεότερες τάσεις του Διεθνούς Δικαίου του Περιβάλλοντος και κυρίως με το θέμα της διεθνοποιημένης αστικής ευθύνης, τα κράτη είναι αυτά που κατεξοχήν δεσμεύονται από το Διεθνές Δίκαιο και όχι τα φυσικά ή τα νομικά πρόσωπα.

Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι η στήριξη (ένδικων) διαφορών για θέματα περιβαλλοντικής προστασίας στην ευθύνη των κρατών παρουσιάζει σημαντικές αδυναμίες, όπως ότι οι υποθέσεις αυτές μπορούν να έχουν ως διάδικους μόνο κράτη, ενώ οι περιοχές, που βρίσκονται πέραν της κρατικής δικαιοδοσίας, δεν θα μπορούν να υπαχθούν στην προστασία που παρέχει η ευθύνη των κρατών. Επίσης, η ευθύνη των κρατών δεν διαθέτει τη δυνατότητα επιμερισμού του κόστους της ζημίας, εμπλέκοντας μόνο κράτη και όχι ιδιωτικούς φορείς (υπεύθυνους λειτουργίας μίας εγκατάστασης, δικονομικούς εγγυητές κλπ). Τέλος, η ευθύνη των κρατών απλώς συμπληρώνει τη διεθνή περιβαλλοντική νομοθεσία και δεν την υποκαθιστά, οπότε χρειάζεται να λειτουργήσει μαζί με αυτήν[14], κάτι που θα αποδειχθεί ιδιαίτερα δύσκολο στην πράξη.

Κάποια σημεία μομφής προς την ευθύνη των κρατών στα πλαίσια του Διεθνούς Δικαίου του Περιβάλλοντος που προβληματίζουν σχετίζονται με το ότι αυτή

αποδεικνύεται άχρηστη για τις περιβαλλοντικές ζημίες, τις μη-προερχόμενες κατ' αρχάς από παράνομες δραστηριότητες, τουλάχιστον μέχρι την καθιέρωση της αντικειμενικής αστικής ευθύνης για τα κράτη, ενώ οι περιπτώσεις διεθνούς ρύπανσης περιέχουν τέτοια στοιχεία που καθιστά τον καταλογισμό ιδιαίτερα δύσκολο αν όχι αδύνατο. Επίσης, η ευθύνη των κρατών είναι σχεδιασμένη και προσαρμοσμένη προς την παράβαση διμερών σχέσεων και των συνεπαγόμενων καθηκόντων, ενώ τα θέματα διεθνούς ρύπανσης παρουσιάζουν εντελώς διαφορετικά χαρακτηριστικά που ξεφεύγουν από την παράβαση τέτοιων καθηκόντων, καθώς το περιβάλλον αφορά το σύνολο της διεθνούς κοινότητας. Επιπλέον, η ευθύνη των κρατών αφορά λίγες περιπτώσεις σοβαρής διεθνούς ρύπανσης και ως εκ τούτου οι περισσότερες περιπτώσεις ξεφεύγουν από το σχετικό πλαίσιο και μπορεί να προσφέρει πολύ λίγα στην πρόληψη των περιβαλλοντικών ζημιών, ακόμη και στην *in natura* αποκατάσταση του περιβάλλοντος. Τέλος, τα δικαιοδοτικά όργανα μπορούν να προσφέρουν μικρή βοήθεια αναφορικά με την περιβαλλοντική προστασία με τη χρήση της διεθνούς ευθύνης[15].

III. Η χρησιμότητα της διεθνούς ευθύνης στα πλαίσια του διεθνούς δικαίου του περιβάλλοντος

Από την άλλη πλευρά υποστηρίζεται[16] ότι η ευθύνη των κρατών έχει αρχίσει και αποκτά νέες διαστάσεις στα πλαίσια του Διεθνούς Δικαίου του Περιβάλλοντος. Αυτό έχει συμβεί με την υιοθέτηση δύο κειμένων. Τη Διακήρυξη του Στρασβούργου από το Ινστιτούτο Διεθνούς Δικαίου (ΙΔΔ) για την *Ευθύνη των Κρατών και την Αστική Ευθύνη στο Διεθνές Δίκαιο για Περιβαλλοντικές Ζημίες* του 1997 (*Resolution on Responsibility and Liability Under International Law for Environmental Damage - Διακήρυξη του Στρασβούργου του 1997*)[17] και το έργο της ΕΔΔ με το Σχέδιο Ήρθρων της για τη Διεθνή Ευθύνη του 2001 και το Σχέδιο Ήρθρων για την *Πρόληψη Διασυνοριακής Ρύπανσης από Επικίνδυνες Δραστηριότητες (Draft Articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities - Σχέδιο Ήρθρων για την Πρόληψη της Ρύπανσης του 2001)*[18].

Υποστηρίζεται ότι με τα κείμενα αυτά έχουν ξεκαθαρισθεί περισσότερο ή λιγότερο κάποια ασαφή θέματα και χρησιμοποιούνται παραδείγματα από τη διεθνή και την εθνική νομολογία ως προς τις «επικίνδυνες δραστηριότητες», την αρχή της πρόληψης, την αρχή της προφύλαξης, την κοινή αλλά διαφοροποιημένη ευθύνη, τη «διαγενεακή αρχή»[\[19\]](#), την ανάληψη διεθνούς ευθύνης για δραστηριότητες ιδιωτών, ακόμη και την αστική ευθύνη των κρατών ή τις περιοχές πέραν της κρατικής δικαιοδοσίας[\[20\]](#). Υποστηρίζεται επίσης ότι η ευθύνη των κρατών θα πρέπει να χρησιμοποιείται από κοινού με τα οικονομικά περιβαλλοντικά εργαλεία, προκειμένου να μεγιστοποιηθεί η περιβαλλοντική προστασία[\[21\]](#) και κατά τον τρόπο αυτό θα αναδειχθεί σε χρήσιμο και λειτουργικό μέσο προστασίας του περιβάλλοντος. Πάρα τούτα, δεν υπάρχει πρακτική επιβεβαίωση των ισχυρισμών του. Ήλλωστε τα κείμενα αυτά δεν αποτελούν διεθνή συμβατικά κείμενα.

IV. Η ανάγκη διάκρισης της διεθνούς ευθύνης και της διεθνοποιημένης αστικής ευθύνης

Με βάση όλα όσα προηγήθηκαν θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι η διεθνής ευθύνη και η διεθνοποιημένη αστική ευθύνη αποτελούν δύο εντελώς διαφορετικές έννοιες που όμως προκαλούν σε πολλές περιπτώσεις ορολογική αλλά και επί της ουσίας σύγχυση. Το πρόβλημα είναι τόσο μεγάλο, που η αδιάκριτη χρήση των όρων μπορεί να οδηγήσει σε άτοπα αποτελέσματα και τελικά στη μη απόδοση δικαιοσύνης στο διεθνές πεδίο και για το λόγο αυτό διαφοροποιούνται οι δύο περιπτώσεις κατά τρόπο απόλυτο. Σύγχυση για παράδειγμα προκαλείται στη γαλλόφωνη βιβλιογραφία, όπου με τον όρο “responsabilité”, εννοείται τόσο η αστική, όσο και η ποινική ευθύνη και κατ’ επέκταση η διεθνής ευθύνη. Η ίδια σύγχυση, που όμως ξεπερνάται με τη χρήση περιφραστικών όρων, όπως και στη γαλλική γλώσσα, απασχολεί και τους Έλληνες νομικούς.

Στην αγγλόφωνη βιβλιογραφία με ένα λεκτικό εύρημα ξεπεράσθηκε η χρήση των ταυτόσημων όρων “responsibility”, με την εναλλακτική χρήση του όρου “liability”, προκειμένου με τον τελευταίο να αποδοθεί το καθήκον οικονομικής αποκατάστασης της ζημίας που σημειώθηκε, ενώ ο πρώτος όρος παρέμεινε ως είχε αρχικά,

προκειμένου να αποδίδεται η διεθνής ευθύνη. Η χρήση αυτή των όρων έγινε με υπέρβαση των όρων σε σχέση με την αρχική χρήση τους στο Αγγλοσαξωνικό Δίκαιο[22].

Σε ιστορικό επίπεδο η χρήση του όρου “liability” ως αστική ευθύνη, καθιερώθηκε από τον Αμερικανό εκπρόσωπο στην ΕΔΔ, Kearny, κατά την 25η Σύνοδο της, το 1973, σύμφωνα με τον οποίο ο όρος “responsibility” θα έπρεπε να χρησιμοποιείται μόνο για πράξεις παράνομες και ο όρος “liability” μόνο για συγκεκριμένες νόμιμες πράξεις, εξαιτίας των οποίων μπορεί να προκύψουν επιβλαβείς συνέπειες[23]. Την πρώτη όμως νύξη για το θέμα είχε κάνει νωρίτερα ο Ago, ήδη από το 1969, όταν είχε προτείνει να διαχωριστεί αυτή από τη διεθνοποιημένη αστική ευθύνη που εκείνη τη χρονική περίοδο αφορούσε κατά αποκλειστικό τρόπο τις ζημίες από πυρηνικά υλικά[24]. Ίσως αυτός να ήταν και ο λόγος που είχε ο Ago, ως Ειδικός Rapporteur της ΕΔΔ, προκειμένου να διαχωρίσει τα θέματα.

Στη συνέχεια η ΕΔΔ διαχώρισε κατά τρόπο ρητό τη μελέτη της διεθνοποιημένης αστικής ευθύνης από την ευθύνη των κρατών, σχετίζοντας τις με τη διαφορά μεταξύ «πρωτογενών» και «δευτερογενών κανόνων». Με τον τρόπο αυτό συνεισέφερε και στον πρακτικό διαχωρισμό των δύο εννοιών, συνδέοντας την ευθύνη των κρατών αποκλειστικά με παράνομες ενέργειες και τη διεθνοποιημένη αστική ευθύνη άλλοτε με παράνομες και άλλοτε με νόμιμες ενέργειες. Ο διαχωρισμός αυτός φαντάζει απαραίτητος και λόγω των πρακτικών και θεωρητικών δυσκολιών για την από κοινού εξέταση και των δύο θεμάτων[25].

Υποστηρίζεται ότι, όπως λειτουργεί η ευθύνη των κρατών με τη μικρή συμβατική επεξεργασία που λαμβάνει από τα κράτη, αλλά και την ελάχιστη στήριξη σε πρακτικό επίπεδο, αποτελεί μία «μη-νομικά υποχρεωτική ευθύνη με κανονιστική όμως σημασία» και για το λόγο αυτό ονομάζεται “soft responsibility”, που δεν μπορεί να έχει καμία σχέση σε πρακτικό επίπεδο με τη διεθνοποιημένη αστική ευθύνη[26] για τον ίδιο λόγο. Επίσης, υποστηρίζεται με πειστικό τρόπο ότι η ευθύνη των κρατών δεν ξεπερνά τις ζημίες που υφίστανται περιουσιακά στοιχεία κάποιου κράτους ή πολίτες του και ως εκ τούτου δεν μπορεί να αποδοθεί τέτοια ευθύνη για τις περιβαλλοντικές ζημίες[27].

Με την άποψη της από κοινού προσέγγισης της διεθνοποιημένης αστικής

ευθύνης για το περιβάλλον με την ευθύνη των κρατών δείχνει να διαφωνεί κάθετα, όπως είναι φυσικό και ο προηγούμενος Ειδικός Rapporteur της ΕΔΔ για το θέμα Barboza, θεωρώντας τις ως δύο εντελώς διαφορετικές νομικές κατηγορίες[28], άποψη την οποία ασπάζεται και ο σημερινός Ειδικός Rapporteur της ΕΔΔ, ο Rao[29]. Η κοινή αυτή άποψη στηρίζεται κυρίως σε λόγους που σχετίζονται με τη θέση και το έργο της ΕΔΔ. Είναι όμως αναμφισβήτητο ότι η διάκριση αυτή εξυπηρετεί πρακτικούς λόγους ορολογίας στη διεθνή βιβλιογραφία. Ωστόσο σχετίζεται και με την ουσία, δηλαδή τη διεθνή πρακτική, καθώς τα κράτη παρουσιάζονται απρόθυμα ακόμη να αναλάβουν ευθύνη για παράνομες περιβαλλοντικές ενέργειες. Πάντως έχουν δείξει ότι πείθονται ευκολότερα να αναλάβουν την αποκατάσταση κάποιων ζημιών, που προήλθαν από κατ' αρχήν νόμιμες ενέργειες, κυρίως χωρίς να «σπιλώνονται» με την απόδοση σε αυτά ευθύνης σε διεθνές επίπεδο.

Εντούτοις, η στάση της ΕΔΔ επί του θέματος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως επαμφοτερίζουσα, λόγω του ότι ο Barboza, ως πρώην μέλος της και φορέας των απόψεων της αρνήθηκε την ταύτιση ή έστω τη συμπόρευση των δύο εξεταζόμενων εννοιών. Ωστόσο, η ίδια η ΕΔΔ στο Σχέδιο Πρωτων για τη Διεθνή Ευθύνη του 2001, στο Μέρος I και συγκεκριμένα στο άρθρο 19(3)(d), χαρακτήρισε ως «διεθνές έγκλημα» τη σοβαρή παράβαση διεθνούς καθήκοντος για την προστασία και διατήρηση του ανθρώπινου περιβάλλοντος, όπως αυτές που απαγορεύουν τη μαζική ρύπανση της ατμόσφαιρας και της θάλασσας. Πάντως, θα πρέπει να τονισθεί ότι η ΕΔΔ με το Σχέδιο Αρχών του 2004, περιόρισε σε αρκετά μεγάλο βαθμό την αστική ευθύνη των κρατών και προώθησε κατά τρόπο μονομερή τη διεθνοποιημένη αστική ευθύνη των ιδιωτών που έχει και μεγαλύτερες πιθανότητες πραγματικής εφαρμογής, ενώ φυσικά δεν συμπεριέλαβε ούτε κάποια νύξη για την ευθύνη των κρατών.

V. Τα επιχειρήματα υπέρ της ενιαίας χρήσης διεθνούς ευθύνης και διεθνοποιημένης αστικής ευθύνης

Θα πρέπει να σημειωθεί όμως ότι μεγάλη μερίδα διεθνολόγων[30], διαφωνούν με την εν γένει διάκριση μεταξύ διεθνοποιημένης αστικής ευθύνης για πράξεις που

δεν απαγορεύονται από το Διεθνές Δίκαιο και της ευθύνης των κρατών, που συχνά και αυτή μπορεί να προέρχεται από ενέργειες καθ' όλα νόμιμες. Υποστηρίζουν ότι η διάκριση αυτή αποτελεί μία «παρανόηση» της ΕΔΔ, που οδηγεί στη σύγχυση μεταξύ των δύο αυτών εννοιών και δεν βοηθά την πρόοδο του Διεθνούς Δικαίου, ενώ θα πρέπει να θεωρείται προτιμητέο ένα ενιαίο καθεστώς και για τις δύο περιπτώσεις και ίσως θα πρέπει να υπαχθεί η διεθνοποιημένη αστική ευθύνη στην ευθύνη των κρατών. Επικαλούνται ως επιχείρημα για τα παραπάνω τη διεθνή πρακτική των κρατών, αλλά κυρίως τη διεθνή νομολογία, όπως η διαιτητική απόφαση για την υπόθεση *Trail Smelter* (1938)[31], όπου οι δύο έννοιες διαπλέχθηκαν.

Από την άλλη πλευρά θεωρείται ότι σταδιακά όλα σχεδόν τα καθεστώτα διεθνοποιημένης αστικής ευθύνης για το περιβάλλον εισάγουν και καθιερώνουν ένα καθήκον των κρατών να ελέγχουν και να εποπτεύουν τις δραστηριότητες των κατοίκων τους. Το καθήκον αυτό μπορεί να οδηγήσει και στην ανάληψη διεθνούς ευθύνης από αυτά[32]. Επίσης, νεότερα καθεστώτα, συμπεριλαμβάνουν προβλέψεις για τη διεθνή ευθύνη, αλλά οι πιθανότητες να αποδοθεί διεθνής ευθύνη σε ένα κράτος για παραβάσεις προβλέψεων περιβαλλοντικών καθεστώτων είναι ιδιαίτερα λίγες. Μάλιστα η ευθύνη των κρατών μπορεί να αποτελέσει οδηγό για την αναμόρφωση του συστήματος της αστικής ευθύνης, καθώς δεν εμπεριέχει τη διασπορά του κινδύνου και τις διακρίσεις των δραστηριοτήτων σε νόμιμες και παράνομες[33]. Η άποψη αυτή όμως δείχνει να μη λαμβάνει υπόψη την αποστροφή που έχουν επιδείξει και συνεχίζουν κατά τον ίδιο τρόπο τα κράτη ως προς την ενοχοποίηση τους και την ανάληψη ευθύνης. Επιπλέον, όπως είδαμε η διεθνής ευθύνη παρουσιάζει αρκετά δομικά και άλλα λειτουργικά προβλήματα που εμποδίζουν να επιδείξει αποτελεσματικότητα στην πράξη.

VI. Οι εναλλακτικές προσεγγίσεις των δύο εννοιών

Οπωσδήποτε όμως η αγγλική γλώσσα, που όπως ειπώθηκε, ξεπέρασε τα προβλήματα άλλων γλωσσών που χρησιμοποιούν μία και μόνο λέξη για διαφορετικές έννοιες, μπορεί να προκαλέσει και κάποιες δυσκολίες, καθώς οι παραπάνω όροι

μπορούν να χρησιμοποιούνται και διαφορετικά. Για παράδειγμα, στη Σύμβαση του Montego Bay του ΟΗΕ για το Δίκαιο της Θάλασσας του 1982 (*United Nations Convention on the Law of the Sea* - UNCLOS[34]) και συγκεκριμένα στο άρθρο 139, οι έννοιες της “responsibility” και της “liability” παρουσιάζονται ως δύο διαφορετικές νομικές έννοιες. Στην 1η παράγραφο του άρθρου αυτού τα κράτη έχουν την ευθύνη (“responsibility”) για τη διενέργεια όλων των ενεργειών στην «Περιοχή» (Area) ούτως ώστε αυτές να είναι σύμφωνες με τα προβλεπόμενα από το Δίκαιο της Θάλασσας. Κατ’ αυτόν τον τρόπο ο όρος “responsibility” αναφέρεται και στο σύνολο των καθηκόντων που μπορεί να κληθεί να επωμισθεί ένα πρόσωπο -φυσικό ή νομικό- και επί του προκειμένου ένα κράτος[35].

Στη 2η παράγραφο του ίδιου άρθρου τα κράτη έχουν την ευθύνη απόδοσης αποζημιώσεων (“liability”), σε περίπτωση που προκληθούν ζημίες από τις ενέργειες τους στην «Περιοχή». Από το παράδειγμα αυτό, οι δύο έννοιες διαχωρίζονται απόλυτα. Από την άλλη, ο όρος “liability” χρησιμοποιείται πλέον, προκειμένου να υποδείξει τη συνέπεια από την αποτυχία επιτέλεσης του παραπάνω κοινωνικού καθήκοντος από ένα κράτος ή πλήρωσης των προτύπων που απαιτούνται για αυτό[36]. Αυτό όμως, το οποίο πρέπει να σημειωθεί, είναι ότι πλέον οι δύο όροι, “responsibility” και “liability”, έχουν ξεφύγει από την αρχική χρήση και νοηματοδότηση τους και χρησιμοποιούνται συνήθως στη διεθνή βιβλιογραφία από τους αγγλόφωνους συγγραφείς ή όσους γράφουν στην αγγλική με το νόημα που έχει δοθεί από την ΕΔΔ. Υποστηρίζεται ότι ο όρος “liability” μπορεί να αναφέρεται στις υποχρεώσεις Ιδιωτικού Δικαίου, ενώ ο όρος “responsibility” στα καθήκοντα των κρατών που πηγάζουν από το Διεθνές Δίκαιο. Η διάκριση όμως αυτή απέχει από την προσέγγιση της ΕΔΔ[37], αλλά και από τις ανάγκες που αντιμετωπίζει το Διεθνές Δίκαιο του Περιβάλλοντος.

Από τα προηγηθέντα σχετικά με τη διεθνή ευθύνη και τη διεθνοποιημένη αστική ευθύνη, μπορεί κανείς πλέον αρκετά εύκολα να διακρίνει σε θεωρητικό επίπεδο τις διαφορές μεταξύ των δύο όρων. Η διαφορά όμως σε πρακτικό επίπεδο πολλές φορές δεν είναι τόσο προφανής, παρ’ ότι πρόκειται για δύο εντελώς διαφορετικές νομικές έννοιες. Το πρόβλημα αυτό παρουσιάζεται όταν εγείρονται θέματα απόδοσης αποζημιώσεων από πλευράς κρατών για διεθνείς περιβαλλοντικές ζημίες που προέρχονται από παράνομες πράξεις. Για τις ίδιες αυτές παράνομες πράξεις μπορεί να ασκείται και κάποιο αγωγή κατά κάποιου κράτους για την απόδοση σε αυτό

διεθνούς ευθύνης. Σε περίπτωση σώρευσης και των δύο αιτημάτων σε μία τέτοια αγωγή, της απόδοσης δηλαδή διεθνούς ευθύνης και της απόδοσης αποζημιώσεων, τότε η απόρριψη μίας τέτοιας αγωγής φαντάζει πολύ πιθανή, λόγω του ότι η σχεδόν βέβαιη απόρριψη του αιτήματος της διεθνούς ευθύνης θα συμπαρασύρει – ως προδικαστικό θέμα – και το αίτημα της απόδοσης αποζημιώσεων λειτουργώντας.

Επιπλέον κατά τις περιπτώσεις, που τυχόν διευρυνθεί ο κύκλος των εναγόντων με τη συμμετοχή και ιδιωτών μεμονωμένα ή μέσω Μη-Κυβερνητικών Οργανισμών (ΜΚΟ), τότε θα πρέπει να διευρυνθεί και το περιεχόμενο της διεθνούς ευθύνης για να συμπεριλάβει και τις αξιώσεις αυτών. Αυτό μάλιστα θα πρέπει να γίνει μέσα από διεθνή συμβατικά καθεστώτα που ουσιαστικά θα επαναπροσδιορίσουν τη διεθνή ευθύνη ως νομική έννοια του Διεθνούς Δικαίου. Οι δυσκολίες, όπως μπορεί να γίνει εύκολα αντιληπτό σε τέτοιες περιπτώσεις, είναι ιδιαίτερα μεγάλες. Μέσα από την οπτική αυτή, ως πλέον λειτουργική λύση εμφανίζεται η διάκριση και η αποσύνδεση της διεθνοποιημένης αστικής ευθύνης από τη διεθνή ευθύνη.

Ίσως μία λύση, προκειμένου να ξεπερασθεί η σύγχυση, που πολύ εύκολα μπορεί να προκληθεί από τα παραπάνω, είναι η χρήση του όρου “liability” ως η *εγγύηση* (guaranty) που δίνει ο υπεύθυνος λειτουργίας μίας εγκατάστασης για τη νομιμότητα των δραστηριοτήτων αυτής. Εντούτοις η ΕΔΔ, που έχει μακρά πείρα αναφορικά με τα ανακύπτοντα προβλήματα ως προς τη διαφορά των νομικών όρων και οφείλεται στις διαφορετικές νομικές παραδόσεις των κρατών ανά τον κόσμο, προτίμησε να ακολουθήσει μία επαγωγική μέθοδο αντί για μία αυστηρά θεωρητική προσέγγιση. Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να εξακολουθεί να χρησιμοποιείται ο όρος “liability” και να διακρίνεται προσεκτικά από τον όρο “responsibility” σύμφωνα με τη διάκριση που έχει προβεί η ίδια η Επιτροπή και η οποία εκτέθηκε αμέσως παραπάνω[38].

VII. Τα διεθνή καθεστώτα που συνδυάζουν τη διεθνοποιημένη αστική ευθύνη για το περιβάλλον με τη διεθνή ευθύνη: παρανόηση ή σκόπιμη μαξιμαλιστική προσέγγιση;

Πριν την καταγραφή των διεθνών καθεστώτων σχετικά με τη διεθνοποιημένη αστική ευθύνη για το περιβάλλον που περιλαμβάνουν ή υπονοούν και προβλέψεις σχετικά με την ευθύνη των κρατών, θα πρέπει να δοθεί λίγος χώρος και στις δύο διακηρύξεις για το περιβάλλον, της Διακήρυξη της Στοκχόλμης για το Ανθρώπινο Περιβάλλον του 1972 (Διακήρυξη της Στοκχόλμης του 1972)[39] και της αντίστοιχης Διακήρυξη για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (*Rio Declaration on Environment and Development* - Διακήρυξη του Ρίο του 1992)[40] που μπορεί να μην αποτελούν δικαιοπαγωγικά διεθνή κείμενα, αλλά υποστηρίζεται ότι το έργο και τα εξαγόμενα των Διεθνών Συνδιασκέψεων μπορούν να θεωρηθούν ως κρατική πρακτική και ως εκ τούτου να αποτυπώνεται μέσω αυτών διεθνές έθιμο[41]. Για το λόγο αυτό παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Η Διακήρυξη της Στοκχόλμης του 1972, περιλαμβάνει 26 Αρχές. Μεταξύ αυτών η Αρχή 21 αναφέρεται στο θέμα της ευθύνης των κρατών σε θέματα περιβάλλοντος. Συγκεκριμένα στη 2η περίοδο της διακηρύσσεται και επανατοποθετείται το διεθνές έθιμο, που συναντάται και σε αρκετά διεθνή καθεστώτα, της ευθύνης ενός κράτους να μην επιτρέπει να αναπτύσσονται δραστηριότητες στο έδαφος του που μπορούν να προκαλέσουν ζημία στο έδαφος άλλου κράτους ή και σε περιοχές που δεν ανήκουν σε κανένα κράτος[42]. Αυτό αποτυπώθηκε και σε αποφάσεις διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων, όπως στη γνωστή υπόθεση του *Trail Smelter*, ενώ πλέον αποτυπώνεται και στη Γνωμοδότηση του ΔΔΧ στην υπόθεση για τη *Νομιμότητα της Απειλής ή τη Χρήση των Πυρηνικών Όπλων* του 1996[43].

Η Διακήρυξη του Ρίο του 1992 προβλέπει στην Αρχή 13 την ευθύνη των κρατών, αποτελώντας μία συνέχεια της Αρχής 22 της Διακήρυξης της Στοκχόλμης του 1972, καθώς αναφέρεται στην ταχεία ανάπτυξη του Διεθνούς Δικαίου σχετικά με τα θέματα της ευθύνης των κρατών ως προς τις περιβαλλοντικές ζημίες.

Αν και υπάρχει μία ευρεία γκάμα διεθνών καθεστώτων διεθνοποιημένης αστικής ευθύνης για το περιβάλλον, όπως αυτά που προέρχονται από τον *International Maritime Organization (I.M.O.)*, τα καθεστώτα που περιλαμβάνουν και προβλέψεις σχετικά με τη διεθνή ευθύνη είναι σαφώς λιγότερα. Οι ζημίες που οφείλονται στη χρήση της πυρηνικής ενέργειας, προέρχονται από απαγορευμένες δραστηριότητες κατά το Διεθνές Δίκαιο, όπως η απόρριψη ραδιενεργών αποβλήτων ή οι ατμοσφαιρικές πυρηνικές δοκιμές και κατά τον τρόπο αυτό θα μπορούσε ευκολότερα να στοιχειοθετηθεί - κατά κάποιους - ευθύνη των κρατών[44].

Το Πρωτόκολλο της Βασιλείας για την Ευθύνη και την Αποζημίωση για Ζημίες που Προέρχονται από τη Διασυνοριακή Μεταφορά Επιβλαβών Αποβλήτων και την Απόρριψη τους του 1999 (*Basel Protocol on Liability and Compensation for Damage Resulting from Transboundary Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal*)[\[45\]](#) ακολούθησε τη Σύμβαση της Βασιλείας του 1989 για τον Έλεγχο της Διασυνοριακής Μεταφοράς Επιβλαβών Αποβλήτων και της Αποκομιδής τους[\[46\]](#). Το Πρωτόκολλο της Βασιλείας του 1999 θεωρείται ότι «έσωσε» την αξιοπιστία της Σύμβασης της Βασιλείας του 1989 με την υιοθέτηση του καθώς εξασφάλισε τη δυνατότητα απόδοσης αποζημιώσεων για ένα τόσο σημαντικό θέμα, όπως η διασυνοριακή μεταφορά αποβλήτων[\[47\]](#). Ωστόσο η αξιοπιστία αυτή τίθεται εν αμφιβόλω με την αναφορά στην προσήλωση των κρατών μερών στα προβλεπόμενα από το Διεθνές Δίκαιο για την ευθύνη των κρατών που βάζει σε σκέψη το μελλοντικό εφαρμοστή των σχετικών προβλέψεων, αλλά σε πρώτη φάση θα πρέπει μάλλον να θεωρηθεί μάλλον ως ένα μέσο για την καθυστέρηση ως προς την επικύρωση του[\[48\]](#).

Η τελευταία χρονικά εξέλιξη στο θέμα της διεθνοποιημένης αστικής ευθύνης για το περιβάλλον προέρχεται από τη Συνθήκη της Ουάσινγκτον για την Ανταρκτική του 1959 (*The Antarctic Treaty*)[\[49\]](#) και το νέο Πρωτόκολλο της, το Πρωτόκολλο της Στοκχόλμης για την Περιβαλλοντική Προστασία στη Συνθήκη για την Ανταρκτική του 2005 (*Protocol on Environmental Protection to the Antarctic Treaty*)[\[50\]](#) και συγκεκριμένα το Παράρτημα VI για την Ευθύνη για Περιπτώσεις Έκτακτης Περιβαλλοντικής Ανάγκης του Πρωτοκόλλου της Στοκχόλμης για την Περιβαλλοντική Προστασία του 2005 στη Συνθήκη για την Ανταρκτική (*Annex VI - Liability Arising from Environmental Emergencies*)[\[51\]](#) που υπογράφηκε αυθημερόν. Περιλαμβάνονται προβλέψεις σχετικά με τη διεθνή ευθύνη, που ξεφεύγουν του πεδίου του παραδοσιακού μηχανισμού της διεθνοποιημένης αστικής ευθύνης, καθώς οι συντάκτες του Παραρτήματος αντιλήφθηκαν τα προβλήματα που παρουσιάζει η Ανταρκτική ως χώρος πέραν της κρατικής δικαιοδοσίας και τα συνακόλουθα προβλήματα με την αναγνώριση ευρέως δικαιώματος *locus standi* σε πιθανές διεθνείς διαφορές στους εν δυνάμει ζημιωθέντες[\[52\]](#). Για το λόγο αυτό προσανατολίσθηκαν στην απόδοση ευθύνης στον υπεύθυνο μίας δραστηριότητας για τη λήψη μέτρων άμεσης και αποτελεσματικής αντίδρασης σε περιπτώσεις επειγουσών καταστάσεων και για την κάλυψη των σχετικών εξόδων που αναλαμβάνουν άλλα κράτη με βάση τις προβλέψεις του προηγούμενου άρθρου[\[53\]](#). Μάλιστα η ευθύνη αυτή πέρασε στο κράτος προέλευσης του παραπάνω υπεύθυνου που αδράνησε και επωμίσθηκε το σχετικό κόστος το οποίο και αποδίδει στο Κοινό Ταμείο που θα συσταθεί και θα διαθέτει ποσά για τέτοιες περιπτώσεις[\[54\]](#). Ο ίδιος ο υπεύθυνος μίας δραστηριότητας φέρει την ευθύνη να αποδώσει τα έξοδα που έχουν επωμισθεί άλλοι

μη-κρατικοί παράγοντες για την αποκατάσταση του περιβάλλοντος με βάση το άρθρο 7(3) που με τη σειρά τους θα πρέπει να τα αποδώσουν στο Κοινό Ταμείο^[55]. Η ευθύνη τέλος, θα επεκτείνεται και στα πολεμικά και άλλα κρατικά πλοία που χρησιμοποιούνται για κρατικούς (μη-εμπορικούς σκοπούς), χωρίς όμως η πρόβλεψη αυτή να στοχεύει με κανέναν τρόπο στην υπονόμευση της κρατικής κυριαρχίας που συνδέεται με αυτά.

Τέλος, το κείμενο του Πρωτοκόλλου του Κιέβου για την Αστική Ευθύνη και τις Αποζημιώσεις για Ζημίες που Προκαλούνται από τις Διασυνοριακές Συνέπειες από Βιομηχανικά Ατυχήματα σε Διασυνοριακά Ύδατα στα Πλαίσια της Σύμβασης του 1992 σχετικά με την Προστασία και τη Χρήση Διασυνοριακών Ποταμών και Διεθνών Λιμνών και στα Πλαίσια της Σύμβασης του 1992 σχετικά με τις Διασυνοριακές Συνέπειες των Βιομηχανικών Ατυχημάτων του 2003 (*Protocol on Civil Liability and Compensation for Damage Caused by the Transboundary Effects of Industrial Accidents on Transboundary Waters to the 1992 Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes and to the 1992 Convention on the Transboundary Effects of Industrial Accidents*)^[56] υπογράφηκε στα πλαίσια του ΟΗΕ. Συνδέθηκε με τις δύο συμβάσεις του Ελσίνκι που έχουν προηγηθεί και αφορούν τις διασυνοριακές ζημίες και αποσκοπήσε να εξασφαλίσει για τις καλυπτόμενες ζημίες την απόδοση αποζημιώσεων με τη σύσταση ενός περιεκτικού καθεστώτος διεθνοποιημένης αστικής ευθύνης για το περιβάλλον^[57], αλλά όμως επικουρικά για την κάλυψη των ζημιών το Πρωτόκολλο προέβλεψε ότι οι κανόνες οι σχετικοί με τη διεθνή ευθύνη των κρατών παραμένουν ως έχουν^[58].

VIII. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Το πρώτο εξαγόμενο από την εμπειρία της λειτουργίας της διεθνοποιημένης αστικής ευθύνης για το περιβάλλον είναι ότι υπάρχουν αρκετά προβλήματα που έχουν καταστήσει τη λειτουργία της προβληματική. Ο βασικότερος λόγος μπορεί να είναι η μέτρια συνεργασία μεταξύ των κρατών. Αυτή μεταφράζεται κυρίως σε αδυναμία εύρεσης των κοινά αποδεκτών λύσεων και εφαρμογής τους. Τι σημαίνει αυτό πρακτικά; Η άνιση οικονομική ανάπτυξη των κρατών συνήθως τα εμποδίζει να

καταλήξουν σε μία κοινή *agenda* και ακόμη και στις περιπτώσεις που καταλήξουν σε μία τέτοια -με πολλές υποχωρήσεις συνήθως σε βάρος του περιβάλλοντος- κάποια κράτη αποδεικνύονται απρόθυμα να τηρήσουν τα διεθνή καθήκοντα τους.

Μία κοινή *agenda* πάνω στην οποία θα διαπραγματευθούν τα ενδιαφερόμενα κράτη προκειμένου να καταλήξουν σε ένα διεθνές περιβαλλοντικό καθεστώς θα πρέπει να καταρτισθεί κατά τέτοιο τρόπο, ούτως ώστε τα κράτη να θέλουν, αλλά και να μπορούν να την εφαρμόσουν. Ένα θέμα *taboo* στη διεθνή κοινότητα, όπως η διεθνής ευθύνη, μπορεί να προκαλέσει επιπλέον δυσκολίες σε κάθε διεθνές περιβαλλοντικό καθεστώς που εξαρτά τη λειτουργία του από αυτή. Τα διεθνή παραδείγματα που σχετίζονται με τη χρήση της διεθνούς ευθύνης και μάλιστα σε σχέση με τη διεθνή περιβαλλοντική προστασία έχουν υπάρξει μάλλον πενιχρά[59]. Τα διεθνή περιβαλλοντικά καθεστώτα θα πρέπει να απεμπλέξουν τη διεθνή ευθύνη από τη διεθνοποιημένη αστική ευθύνη για το περιβάλλον για να μπορέσει αυτή να προσφέρει «άμεσες» και «πρόσφορες» αποζημιώσεις (“prompt and adequate compensation”).

[1] Ο Εμμ. Ρούκουνας επισημαίνει ότι η ΕΔΔ αρχικώς διέκρινε τη διεθνή ευθύνη από την ευθύνη των κρατών συμπεριλαμβάνοντας στη δεύτερη και πράξεις που σχετίζονται με τα εθνικά δίκαια, αλλά τελικώς η διάκριση αυτή για λόγους ευκολίας κυρίως δεν τηρήθηκε. Βλ. σχετικά *Em. Roucouнас*, *Facteurs Privès et Droit International Public* στο έργο: 299 RCADI (2002), σ. 324.

[2] Βλ. *I. Brownlie*, *System of the Law of Nations - State Responsibility - Part I'*, Oxford, 1986 (Clarendon Press), *Ch. Rousseau*, *Droit International Public*, 7ème ed., Paris, 1973 (Dalloz), σ. 106 - 150, *L. Condorelli*, *L' Imputation à l' État d' un Fait Internationalement Illicite: Solutions Classiques et Nouvelles Tendances* στο έργο: 189-VI RCADI (1984), σ. 19 επ., *R. Ago*, *Scritti sulla Responsabilità Internazionale degli Stati*, vol. I, Naples, 1978 (Jovene) και *R. Ago*, *Scritti sulla Responsabilità Internazionale degli Stati*, vol. II, Naples, 1986 (Jovene).

[3] Βλ. *R. Higgins*, *Problems and Process - International Law and How We Use it*, Oxford, 1994 (Clarendon Press), σ. 146 και *R. Luzzatto*, "Responsabilità e Colpa in Diritto Internazionale" στο: 51 RDI (1968), σ. 53.

[4] Βλ. *Cl. Parry*, *Of Treaties* στο έργο: *P. Feuerstein & Cl. Parry* (eds.), *Multum Non Multa - Festschrift für Kurt Lipstein*, Heidelberg/Karlsruhe, 1980 (C.F. Müller Juristischer Verlag), σ. 238 και *Cl. Parry*, *Some Considerations upon the Protection of Individuals in International Law* στο έργο: 90-II RCADI (1956), σ. 672 - 698. Μαζί του φαίνεται να συμφωνεί και ο Ραυτόπουλος. Βλ. σχετικά *Ev. Raftopoulos*, *The Mediterranean Action Plan: A Paradigm for Rethinking International Law* στο έργο: *B. Vukas* (ed.), *Essays on*

the New Law of the Sea 2, Zagreb, 1990 (Institute of International Law and International Relations/University of Zagreb/Kratis), σ. 262. Ο Allott δείχνει να διαφωνεί με τον τρόπο που έχει χειρισθεί το θέμα η ΕΔΔ, παρά με την έννοια της ευθύνης των κρατών αυτή καθεαυτή. Βλ. σχετικά *Ph. Allott*, "State Responsibility and the Unmaking of International Law" στο: 29 Harv. ILJ (1988), σ. 1 επ. και ιδίως 13-24.

[5] Για την πορεία που ακολούθησε το θέμα της ευθύνης των κρατών τουλάχιστον μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980, βλ. σχετικά *S.P. Jagota*, "State Responsibility: Circumstances Precluding Wrongfulness" στο: 16 NYIL (1985), σ. 249 επ.

[6] Βλ. ενδεικτικά *I. Brownlie*, System of the Law of Nations - State Responsibility - Part I'..., όπ.π., σ. 31-32 και 236-240. Από την άλλη ο Ago, ως Ειδικός Rapporteur της ΕΔΔ, υποστηρίζει αναφορικά με την ευθύνη των κρατών ότι δεν μπορεί κανείς να αρνηθεί την ύπαρξη της διεθνούς ευθύνης, λόγω της έννοιας της κρατικής κυριαρχίας, καθώς κατά τον τρόπο αυτό θα αρνείτο την ύπαρξη της διεθνούς έννομης τάξης. Βλ. σχετικά *R. Ago*, 2nd Report on State Responsibility στο: YBILC (1970-II), σ. 179 - 180.

[7] Βλ. έγγραφο A/56/10 του 2001. Ως προς το έργο της ΕΔΔ για την ευθύνη των κρατών, ο Allott υποστήριζε κατά το 1988 ότι αυτή «προκαλούσε σημαντική και μακρόχρονη ζημία» στο Διεθνές Δίκαιο και τη διεθνή κοινότητα, καθώς αυξάνεται η «γραφειοκρατικοποίηση» του Διεθνούς Δικαίου. Βλ. σχετικά *Ph. Allott*, "State Responsibility and the Unmaking of International Law"..., όπ.π. σ. 1 επ.

[8] Βλ. έγγραφο (A/CN.4/L. 661 του 2004), διαθέσιμο στο: <https://www.un.org/law/ilc/index.htm>, τελευταία επίσκεψη στις 20/9/2004, καθώς και *ILC*, Report of the Commission to the General Assembly Covering the Work of its Fifty-Eighth Session στο: YBILC (2006-II-2), σ. 101επ.

[9] Βλ. *K. Zemanek*, State Responsibility and Liability στο έργο: *W. Lang/H. Neuhold/K. Zemanek* (eds.), Environmental Protection and International Law, London/Dordrecht/Boston, 1991 (Graham & Trotman/Martinus Nijhoff - International Environmental Law and Policy Series), σ. 191-193. Η *M. Γαβουνέλη* αναφορικά με την ευθύνη των κρατών για τις «περιβαλλοντικές καταστροφές» εστιάζει την προσοχή της στη δυνατότητα πρόβλεψης από πλευράς του κράτους για τη ζημία που επέρχεται και στην παράβαση κάποιου καθήκοντος από το κράτος. Βλ. σχετικά *M. Gavouneli*, Responsibility for Catastrophes: New Concepts in their Conventional Application στο έργο: *D.D. Caron/Ch. Leben* (eds.), The International Aspects of Natural and Industrial Catastrophes/ Les Aspects Internationaux des Catastrophes Naturelles et Industrielles, The Hague/Boston/London, 2001 (Martinus Nijhoff Publishers/Académie de Droit International de la Haye), σ. 642 - 643. Για τη διαφορά μεταξύ «δημόσιας» και «ιδιωτικής σφαίρας» όσον αφορά την ευθύνη των κρατών στο διεθνές πεδίο, βλ.

σχετικά *Chr. Chinkin*, “A Critique of the Public/Private Dimension” στο: 10 EJIL (1999), σ. 387 επ.

[10] Βλ. *M. Koskenniemi*, “Breach of Treaty or Non-Compliance? Reflections on the Enforcement of the Montreal Protocol” στο: 3 YIEL (1992), σ. 125επ. Μαζί του συμφωνούν και άλλοι. Βλ. ενδεικτικά *J. Peel*, “New State Responsibility Rules and Compliance with Multilateral Environmental Obligations: Some Case Studies of How the New Rules Might Apply in the International Environmental Context” στο: 10 RECIEL (2001), σ. 82.

[11] Βλ. *Br. Simma*, From Bilateralism to Community Interest in International Law στο έργο: 205-VI RCADI (1994), σ. 230.

[12] Βλ. *J. Peel*, “New State Responsibility Rules and Compliance with Multilateral Environmental Obligations: Some Case Studies of How the New Rules Might Apply in the International Environmental Context”..., όπ.π., σ. 82 επ.

[13] Βλ. *Ph. Allott*, “State Responsibility and the Unmaking of International Law”..., όπ.π. σ. 16.

[14] Βλ. *P.W. Birnie & A. Boyle*, International Law and the Environment, 2nd Ed., Oxford, 2002 (Oxford University Press), σ. 199-200.

[15] Βλ. *M. Koskenniemi*, “Breach of Treaty or Non-Compliance? Reflections on the Enforcement of the Montreal Protocol”..., όπ.π., σ. 125-127.

[16] Βλ. *S. Sumitra*, “Bases and Extent of State Responsibility/Liability in International Law for Environmental Pollution” στο: 27 Ind. JIL (1987), σ. 385 επ. και *J. Kelson*, “State Responsibility and the Abnormally Dangerous Activity”..., όπ.π., σ. 197επ. ήδη από τη δεκαετία του 1970.

[17] Για το κείμενο, βλ. σχετικά *Institute of International Law*, “Responsibility and Liability under International Law for Environmental Damage Resolution Adopted on September 4, 1997” στο: 10 Georgetown IELR (1998), σ. 269 επ.

[18] Βλ. έγγραφο A/CN.4/L.601 του 2001.

[19] Βλ. *P.W. Birnie & A. Boyle*, International Law and the Environment..., όπ.π., σ. 45 και 88. Για την «ορθοδικία (*equity*) μεταξύ των γενεών» στα πλαίσια του Διεθνούς Δικαίου του Περιβάλλοντος ως αρχή του, που ουσιαστικά αποτελεί ένα είδος αλληλεγγύης μεταξύ αυτών και τη θεώρηση της προστασίας του περιβάλλοντος ως ένα είδος «εμπιστεύματος» (*trust*) που περνά από γενεά σε γενεά και σχετίζεται με τα

δικαιώματα του ανθρώπου για το περιβάλλον, πρώτη αναφορά έγινε από την Επιτροπή Brutland. Βλ. σχετικά *World Commission on Environment and Development, Our Common Future*, Oxford/New York, 1987 (Oxford University Press), σ. 43. Η αρχή αυτή ωστόσο, παρότι αναφέρεται στο μέλλον, έχει νομολογιακό προηγούμενο με την υπόθεση *Minors Oposa v. Secretary of the Department of Environment and Natural Resources (DENR)* του Ανώτατου Δικαστηρίου των Φιλιππίνων στις 30/7/1993 και με την υπόθεση *Rajiv Ranjan Singh v. State of Bihar* του Ανώτατου Δικαστηρίου της Ινδίας του 1992. Βλ. σχετικά *M. Fitzmaurice*, *International Protection of the Environment* στο έργο: 293 RCADI (2001), σ. 186 - 202, καθώς και *L. Gündling*, “Our Responsibility to Future Generations” στο: 84 AJIL (1990), σ. 207 επ. και *Ed. Brown-Weiss*, “Our Rights and Obligations to Future Generations for the Environment” στο: 84 AJIL (1990), σ. 198 επ.

[20] Βλ. *T. Scovazzi*, “State Responsibility for Environmental Harm” στο: 12 YIEL (2001), σ. 45 επ.

[21] Βλ. όπ.π., σ. 66-67.

[22] Βλ. *R.Q. Quentin-Baxter*, *Preliminary Report on International Liability for Injurious Consequences Arising Out of Acts not Prohibited by International Law* στο: YBILC (1980-II-1), σ. 250-252, *R.Q. Quentin-Baxter*, *5th Report on International Liability for Injurious Consequences Arising Out of Acts not Prohibited by International Law* στο: YBILC (1984-II-1), σ. 170 - 172 και *J. Barboza*, *2nd Report on International Liability for Injurious Consequences Arising out of Acts not Prohibited by International Law* στο: YBILC (1986-II-1), σ. 145 - 146. Στη Γαλλική γλώσσα γίνεται λόγος για “*responsabilité*” και “*obligations qui en découlent*” για να αποδοθούν οι όροι “*responsibility*” και “*liability*” αντίστοιχα.

[23] Βλ. *ILC, Report on the Work of its Twenty-fifth Session, 7 May - 13 July 1973* στο: YBILC (1973-II), σ. 161 επ. και ιδίως σ. 165 επ. Ίδια θέση για τη χρήση του όρου “*responsibility*” πήρε και ο Goldie. Βλ. σχετικά *L.F.E. Goldie*, *Responsibility and Liability in the Common Law* στο έργο: *J.-M. Bischoff* (ed.), *Legal Aspects of Transfrontier Pollution*, Paris, 1977 (OECD), σ. 344. Εντούτοις, υποστηρίζεται ότι η επιλογή του όρου “*liability*” έναντι του όρου “*responsibility*”, για τις συγκεκριμένες περιπτώσεις δεν υπήρξε τυχαία, καθώς είναι πιθανόν ότι με τη χρήση αυτού του όρου τα μέλη της ΕΔΔ να ήθελαν να αποσυνδέσουν τα κράτη από την αστική ευθύνη για το περιβάλλον. Βλ. σχετικά *M.C.W. Pinto*, “*Reflections on International Liability for Injurious Consequences Arising Out of Acts not Prohibited by International Law*” στο: 16 NYIL (1985), σ. 27. Στο κρατικό επίπεδο ο Mill διακρίνει τις ζημίες σε αυτές που προέρχονται από νόμιμες και σε αυτές που προέρχονται από παράνομες δραστηριότητες και θεωρεί ότι για τις πρώτες δεν επιτρέπεται καμία κρατική ή συλλογική παρέμβαση, όπως είναι και η εφαρμογή της αστικής ευθύνης, ενώ κάτι

τέτοιο επιτρέπεται μόνο για τις τελευταίες. Βλ. σχετικά *J.S. Mill, On Liberty*, Harmondsworth, 1979 (Pelican Classics), σ. 163-164. Ο Bergkamp υποστηρίζει για το ίδιο θέμα ότι για τέτοιες σύννομες δραστηριότητες από τις οποίες προκαλούνται περιβαλλοντικές ζημίες θα πρέπει να προβλέπονται διοικητικές κυρώσεις και να μην εφαρμόζεται η αστική ευθύνη. Βλ. σχετικά *L. Bergkamp, Liability and Environment: Private and Public Law Aspects of Civil Liability for Environmental Harm in an International Context*, The Hague/London/New York, 2001 (Kluwer Law International), σ. 528. Ωστόσο και για την παράβαση κάποιων διοικητικών κανόνων μπορεί να απαιτηθεί βάσει νόμου αστική ευθύνη.

[24] Βλ. *R. Ago, 2nd Report on State Responsibility...*, όπ.π., σ. 178 και *R. Ago, 3rd Report on State Responsibility* στο: YBILC (1971-II), σ. 203επ.

[25] Βλ. *ILC, Report of the Commission to the General Assembly on the Work of its Thirty-First Session* στο: YBILC (1979-II), σ. 87-88. Την άποψη αυτή δείχνει να συμμερίζεται και ο Ρούκουνας που υποστηρίζει ότι η ευθύνη των κρατών δεν έχει καμία σχέση με τη διεθνοποιημένη αστική ευθύνη, αλλά και με την ποινική ευθύνη (εν στενή εννοία). Βλ. σχετικά *Em. Roucouanas, Facteurs Privés et Droit International Public...*, όπ.π., σ. 323.

[26] Βλ. *Al.-C. Kiss, Droit International de l' Environnement*, Paris, 1989 (Pédone), σ. 117.

[27] Βλ. *B. Conforti, Do States Really Accept Responsibility for Environmental Damage?* στο έργο: *Fr. Francioni & T. Scovazzi (eds.)*, *International Responsibility for Environmental Harm*, London/Dordrecht/Boston, 1991 (Graham and Trotman/Kluwer Academic Publishers - International Environmental Law and Policy Series), σ. 179-180.

[28] Βλ. *J. Barboza, International Liability for the Injurious Consequences of Acts not Prohibited by International Law and Protection of the Environment* στο έργο: 247-III RCADI (1994), σ. 310 και *J. Barboza, Draft Principles Relating to Liability and Compensation for Damages Arising from the Transboundary Movements of Hazardous Waste* στο έργο: *N.Al. Naumi & R. Meese (eds.)*, *International Legal Issues Arising under the United Nations Decade of International Law*, The Hague, 1995 (Kluwer Law International), σ. 221. Μαζί του συμφωνούν μεταξύ άλλων οι Graefrath και Bosco. Βλ. σχετικά *B. Graefrath, Responsibility and Damages Caused: Relationship between Responsibility and Damages* στο έργο: 185-II RCADI (1984), σ. 104-105 και *G. Bosco, Some Remarks on the Settlement of Environmental Disputes* στο έργο: *Fr. Francioni & T. Scovazzi (eds.)* *International Responsibility for Environmental Harm*, London/Dordrecht/Boston, 1991 (Graham and Trotman/Kluwer Academic Publishers - International Environmental Law and Policy Series), σ. 181.

[29] Βλ. *P.S. Rao*, 3rd Report on International Liability for Injurious Consequences Arising Out of Acts Not Prohibited by International Law (Prevention of Transboundary Damage from Hazardous Activities) (A/CN.4/510 του 2000), σ. 12-15.

[30] Βλ. ενδεικτικά *M.B. Akehurst*, “International Liability for Injurious Consequences of Arising Out of Acts not Prohibited by International Law” στο: 16 NYIL (1985), σ. 3, *A. Boyle*, “State Responsibility and International Liability for Injurious Consequences of Acts not Prohibited by International Law: A Necessary Distinction?” στο: 39 ICLQ (1990), σ. 22 και *D. Lévy*, “La Responsabilité pour Omission et la Responsabilité pour Risque en Droit International Public” στο: 32 RGDIP (1961), σ. 744-764.

[31] Βλ. III UNRIAA, σ. 1905επ. και για κάποια σχόλια βλ. ενδεικτικά *J.E. Read*, “The Trail Smelter Dispute” στο: 1 CYIL (1963), σ. 213επ.

[32] Βλ. *R. Wolfrum*, Means of Ensuring Compliance with and Enforcement of International Environmental Law στο έργο: 272 RCADI (1998), σ. 92.

[33] Βλ. *L. Bergkamp*, Liability and Environment: Private and Public Law Aspects of Civil Liability for Environmental Harm in an International Context..., όπ.π., σ. 566.

[34] Για το κείμενο, βλ. σχετικά The Law of the Sea - Official Text of the United Nations Convention on the Law of the Sea with Annexes and Index - Final Act of the Third United Nations Conference on the Law of the Sea - Introductory Material on the Convention and the Conference, New York, 1983 (United Nations), σ. 1 επ. Υπογράφηκε στις 10 Δεκεμβρίου 1982 από 119 κράτη και τέθηκε σε ισχύ στις 16 Νοεμβρίου 1994.

[35] Αυτή τη χρήση του όρου “responsibility” παρατηρούμε στο: *Ανεπίσημο υπό Σύνοψη και Διαπραγμάτευση Κείμενο/2η Αναθεώρηση της 3ης Συνδιάσκεψης για το Δίκαιο της Θάλασσας*, όπου αναφέρεται ότι «τα κράτη είναι υποχρεωμένα...» υπό την έννοια ότι αυτά φέρουν ένα σύνολο καθηκόντων. Το ίδιο νόημα φέρει ο όρος “responsibility” και στην Αρχή 21 της Διακήρυξης της Στοκχόλμης του 1972 που θα δούμε παρακάτω. Επίσης, το ίδιο νόημα υπάρχει για τον όρο “responsibility” και στη Διακήρυξη της Γενικής Συνέλευσης (ΓΣ) του ΟΗΕ 2749 (XXV) της 17/12/1970 που αποτελεί τη Διακήρυξη των Αρχών που Διέπουν το Θαλάσσιο και Ωκεάνιο Βυθό και το Υπέδαφος του Πέρα από τα Όρια της Εθνικής Δικαιοδοσίας (Declaration of Principles Governing the Sea-Bed and the Ocean Floor, and the Subsoil Thereof, Beyond the Limits of National Jurisdiction - UN doc. A/2749, 17 December 1970).

[36] Βλ. *L.F.E. Goldie*, “Concepts of Strict and Absolute Liability and the Ranking of Liability in Terms of Relative Exposure to Risk” στο: 16 NYIL (1985), σ. 180 - 181.

[37] Βλ. *A. Boyle*, “State Responsibility and International Liability for Injurious Consequences of Acts not Prohibited by International Law: A Necessary Distinction?” ..., όπ.π., σ. 9.

[38] Βλ. *ILC*, Report on the Work of its Twenty-fifth Session, 7 May - 13 July 1973..., όπ.π., σ. 161 επ. και 172.

[39] Βλ. 11 ILM (1972), σ. 1416 επ.

[40] Βλ. 31 ILM (1992), σ. 874 επ.

[41] Βλ. *J.S. Bales*, “Transnational Responsibility and Recourse for Ozone Depletion” στο: 19 Boston CILR (1996), σ. 278.

[42] Ήλλωστε διάφοροι μελετητές θεωρούν την Αρχή 21 ως τον «ακρογωνιαίο λίθο» του Διεθνούς Δικαίου του Περιβάλλοντος. Βλ. σχετικά *Ph. Sands*, Principles of International Environmental Law..., όπ.π., σ. 144-146.

[43] Βλ. ICJ Reports 1996, παρα. 29. Για τη Γνωμοδότηση αυτή, βλ. σχετικά *Ph. Sands*, The International Court of Justice and Nuclear Weapons - Preliminary Observations on the Advisory Opinions στο: Nuclear Law Bulletin, No. 58, 1996, σ. 55επ.

[44] Βλ. *P.W. Birnie & A. Boyle*, International Law and the Environment..., όπ.π., σ. 473.

[45] Για το κείμενο, βλ. σχετικά International Law: Multilateral Agreements 989:22. Υπογράφηκε στις 10 Δεκεμβρίου 1999 και δεν έχει τεθεί ακόμη σε ισχύ. Δέκα μόνο κράτη έχουν επικυρώσει το Πρωτόκολλο, ενώ το έχουν υπογράψει 13 κράτη μέρη. Σχετικά προβλέπεται η επικύρωση του από 20 κράτη, προκειμένου να τεθεί σε εφαρμογή σύμφωνα με το άρθρο 29 (2).

[46] Υπογράφηκε στις 22 Μαρτίου 1989 στα πλαίσια της UNEP και τέθηκε σε ισχύ στις 5 Μαΐου 1992. Για το κείμενο της σύμβασης, βλ. σχετικά 28 ILM (1989), σ. 657 επ.

[47] Βλ. *G.F.S. Soares & Ev.V. Vargas*, “The Basel Liability Protocol on Liability and Compensation for Damage Resulting from Transboundary Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal” ..., όπ.π., σ. 70.

[48] Άρθρο 16.

[49] Βλ. 402 UNTS, σ. 71 επ.

[50] Για το κείμενο, βλ. σχετικά https://www.ats.aq/documents/recatt/Att006_e.pdf, διαθέσιμο στις 26/1/2011. Υπογράφηκε στις 17 Ιουνίου 2005, αλλά δεν έχει τεθεί ακόμη σε ισχύ. Για να τεθεί σε ισχύ θα πρέπει να επικυρωθεί από όλα τα κράτη-μέρη του καθεστώτος

[51] Βλ. https://www.ats.aq/documents/recatt/Att249_e.pdf, τελευταία επίσκεψη στις 26/1/2011.

[52] Άρθρο 6.

[53] Παρ. 1.

[54] Παρ. 2 (α).

[55] Παρ. 2(b).

[56] Υπογράφηκε στο Κίεβο στις 21 Μαΐου 2003 και δεν έχει τεθεί ακόμη σε ισχύ, καθώς έχει επικυρωθεί από ένα μόνο κράτος. Για το κείμενο της Σύμβασης στα αγγλικά, βλ. σχετικά <http://www.unece.org/env/civil-liability/documents/protocol-e.pdf>. διαθέσιμο στις 26/1/2011.

[57] Άρθρο 1.

[58] Άρθρο 12.

[59] Βλ. σχετικά υπόθεση *Gabcikovo-Nagymaros Project* (ICJ Rep. 1997) και μάλιστα παρ. 155.